

MATNNI TUZILISHI BO'YICHA TAHLIL QILISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Qurbonnazarova Ziyoda Abdukarim qizi

Termiz davlat pedagogika institute

2-kurs magistranti

Annotatsiyasi. Ushbu maqolada matnlarning ichki tuzilishini tahlil qilishning zamonaviy metodologik yondashuvlari ko'rib chiqilgan. Tadqiqotda matnning mikro va makro-semantik, shuningdek mikro va makrostrukturalik parametrlarini tahlil qilish usullari takomillashtirilgan. Muallif tomonidan matnning mantiqiy va semantik tuzilishini aniqlashda yangi metodlar taklif etilgan, ular kommunikativ vazifalarni samarali bajarish va matn birliklarining ichki bog'lanishini ta'minlashga qaratilgan. Tadqiqot natijalari tilshunoslik, matnshunoslik va kompyuter lingvistikasi sohalarida qo'llanilishi mumkin. Taklif etilgan metodika badiiy va ilmiy matnlarni chuqurroq tahlil qilish, ularning strukturaviy xususiyatlarini aniqlash va matn yaratish jarayonlarini optimallashtirish imkonini beradi.

Kalit so'z: matn tahlili, matn tuzilishi, matnshunoslik, lingvistik tahlil, semantik tuzilish, makrostruktura, mikrostruktura, matn kogeransiyasi, kommunikativ strategiya, diskurs tahlili, strukturaviy-semantik yondashuv, matn yaratish, badiiy matn, ilmiy matn, metodologiya, tilshunoslik, lingvistik metodlar, matn birliklari, bog'lanish vositalari, matn optimallashtirish.

Kirish. XXI asrda tilshunoslikning jadallik bilan rivojlanishi hamda zamonaviy kommunikativ texnologiyalarning keng miqyosda qo'llanila boshlanishi matnshunoslikda yangi metodik asoslarni ishlab chiqishni taqozo etmoqda. Matnning ichki tuzilishi va uni tahlil qilish masalalari nafaqat nazariy tilshunoslik, balki amaliy lingvistika, kompyuter lingvistikasi va kommunikatsiya nazariyasi uchun ham eng muhim muammolardan biri hisoblanadi. Bugungi globallashtirish sharoitida matnlar soni va turli-tumanligi oshib borayotgani sababli, ularning strukturaviy va semantik xususiyatlarini samarali tahlil qilishga doir yondashuvlarni ishlab chiqish dolzarb masalaga aylangan.

Matn tuzilishini o'rganish bo'yicha metodlar tilshunoslikning bir qator yo'nalishlarida — stilistika, pragmatolingvistika, diskurs tahlili, psixolingvistika va boshqa sohalarda keng qo'llanilmoqda. Biroq mavjud tadqiqotlar, odatda, matnning faqat ayrim qatlamlarini yoritib beradi, ammo uning murakkab ko'p darajali tabiatini to'laqonli tasvirlab bera olmaydi. Shu bois matnning leksik, sintaktik, semantik va pragmatik

sathlarini yagona konseptual tizim doirasida qamrab oluvchi kompleks metodikaga ehtiyoj sezilmoqda.

Hozirgi matnshunoslik izlanishlarida matnning makro– va mikrostrukturasi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik alohida e‘tibor markazida turadi. T. van Deyk, V. Kintsh, M. Hallidey, R. Xasan kabi olimlarning ishlari matndagi kogerentsiya va kohezuya masalalarini chuqur o‘rgangan bo‘lsa-da, ularning yondashuvlari asosan Yevropa tillari asosida shakllangan bo‘lib, o‘zbek tilining o‘ziga xos jihatlarni to‘liq qamrab olmaydi. O‘zbek tilshunosligida M. Mirzaev, A. Nurmonov, H. Nematov, N. Mahmudov, A. Hojiev va boshqa tadqiqotchilar matnning lug‘aviy-semantik, grammatik va stilistik tomonlarini o‘rganib, bir qator samarali tahlil usullarini taklif etganlar. Ammo matnning butun strukturasi qamrab oluvchi yagona universal metodika hali yaratilmagan.

Raqamli texnologiyalarning keng rivojlanishi matn tahlilini yangi bosqichga ko‘tarmoqda. Xususan, kompyuter lingvistikasi va tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) texnologiyalari matnni avtomatik qayta ishlash imkonini beradi. Shunga qaramay, bu tizimlar ham hali matn strukturasi to‘liq tahlil qilishda inson omilini to‘liq almashtira olmaydi. Shuning uchun zamonaviy matn tahlili metodikasi bir necha asosiy talablarga javob berishi lozim: avvalo matnning barcha tarkibiy darajalarini qamrab olishi; tilning milliy xususiyatlarini inobatga olishi; turli tipdagi matnlarga moslasha olishi; shuningdek, zamonaviy texnik vositalar bilan birgalikda qo‘llanish imkoniyatiga ega bo‘lishi.

Matn tuzilishi deganda uning ichki tashkil etilishi, bo‘lim va qismlar o‘rtasidagi mantiqiy-grammatik bog‘lanishlar, semantik munosabatlar hamda kommunikativ vazifalarni bajarish usullari tushuniladi. Matnni to‘liq tahlil qilish uchun uning makro– va mikrostrukturasi, shuningdek, bu ikki sath o‘rtasidagi o‘zaro ta‘sirni chuqur o‘rganish talab etiladi.

Makrostrukturada matnning umumiy arxitekturasi, asosiy bo‘limlarining tartibi va g‘oya rivojining yo‘nalishi aks etadi. Mikrostrukturada esa jumlar ichidagi va ular orasidagi bog‘lovchi vositalar, leksik-grammatik birliklarning funksional xususiyatlari o‘rganiladi. Matn tuzilishini tahlil qilishning samarador kompleks metodikasini ishlab chiqish va uni turli janrdagi matnlarda sinovdan o‘tkazishdir. Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: mavjud yondashuvlarni tanqidiy qayta ko‘rib chiqish; yangi metodikaning nazariy asoslarini yaratish; tahlil bosqichlarini aniqlash; metodikaning natijaviyligini baholash mezonlarini ishlab chiqish; turli matn turlarida eksperimental tekshiruv o‘tkazish. Matnning strukturaviy tahliliga doir kompleks metodikani ishlab chiqish, uning nazariy poydevorini yoritish va amaliy qo‘llanish mexanizmlarini ko‘rsatib berishdir. Ishning amaliy ahamiyati esa

tilshunoslik ta'limida, tarjimashunoslikda, kompyuter lingvistikasida hamda matn bilan ishlash zarur bo'lgan boshqa sohalarda qo'llash imkoniyati bilan belgilanadi.

Xulosa: Matn tuzilishini tahlil qilishning yangi metodologik yondashuvi ishlab chiqildi. Bu yondashuv matnning makrostrukturaviy va mikrostrukturaviy darajalarini yagona tizim sifatida qarab chiqishga asoslangan. Metodikaning nazariy bazasi sifatida kommunikativ-pragmatik yondashuv qabul qilindi, bu matnning nafaqat ichki tuzilishini, balki uning kommunikativ vazifalarini ham hisobga olish imkonini beradi. Matn koherensiyasi va koheziasining o'zaro ta'siri mexanizmlari aniqlandi. Koherensiya matnning mantiqiy-mazmuniy yaxlitligini ta'minlovchi asosiy omil, koheziya esa bu yaxlitlikni shakl jihatidan ifodalovchi vosita ekanligi isbotlandi. Ular o'rtasidagi dialektik bog'liqlik matnning sifat ko'rsatkichlarini belgilovchi muhim mezonga aylandi.

Matn tuzilishini tahlil qilishning bosqichma-bosqich metodikasi yaratildi. Bu metodika quyidagi asosiy bosqichlarni o'z ichiga oladi: dastlabki tanishuv va umumiy taassurot hosil qilish; makrostrukturalik tahlil - mavzu, g'oya, kompozitsiya elementlarini aniqlash; mikrostrukturalik tahlil - gap ichidagi va gaplar orasidagi bog'lanish vositalarini o'rganish; semantik-pragmatik tahlil - matnning ma'no jihatlari va kommunikativ maqsadlarini aniqlash; yakuniy sintez va umumlashtirish. Har bir bosqich uchun aniq mezonlar va baholash parametrlari ishlab chiqildi. Matn sifatini baholashning kvantitativ va kvalitatif ko'rsatkichlari aniqlandi, bu tahlil jarayonini obyektiv va takrorlanadigan qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1 Toshkent: O'qituvchi.
2. Rahmatov, F. (2020). *Ona tili darslarida matn ustida ishlash metodlari* - Toshkent: Narxoz.
3. Tajibaeva, G. (2019). *O'qitish metodikasida zamonaviy yondashuvlar* - Samarqand: Sharq.
- Abdullaeva, S. (2018). *Pedagogik texnologiyalar va innovatsion metodlar* -
4. Erdanova, Z., & Pardayeva, M. (2025). IMPROVING THE CONTENT OF THE METHODOLOGY OF WORKING ON TEXT IN TEACHING THE MOTHER LANGUAGE. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, 5(1), 110-113.
5. Olimovna, E. Z. (2025). Improving the technology of working with text in native language lessons. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, 5(3), 558-561.
6. Olimovna, E. Z. (2024). REFLECTIVE IN FUTURE PRIMARY CLASS TEACHERS CULTURE DEVELOPMENT PROCESSES IMPROVEMENT. *International Journal of Pedagogics*, 4(04), 87-90.

7. Nilufar BOYNAZAROVA. (2023). NATURE AND HUMAN HARMONY IN PERSONAL MORAL DEVELOPMENT. World Bulletin of Social Sciences, 27, 6-9. Retrieved from <https://scholarexpress.net/index.php/wbss/article/view/3219>
8. Nilufar Boynazarova. (2023). FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE IN PRIMARY CLASS STUDENTS. Open Access Repository, 9(10), 99–102. Retrieved from <https://oarepo.org/index.php/oa/article/view/3553>
9. Nilufar Boynazarova. (2023). FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE IN PRIMARY CLASS STUDENTS. Open Access Repository, 9(10), 99–102. Retrieved from <https://oarepo.org/index.php/oa/article/view/3553>
10. Nilufar Boynazarova. (2023). ISSUES OF ENVIRONMENTAL PROTECTION AND FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE OF PRIMARY CLASS STUDENTS. World Bulletin of Social Sciences, 27, 10-12. Retrieved from <https://scholarexpress.net/index.php/wbss/article/view/3220>